

Петро Васильович МАЦЬКІВ,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української мови Дрогобицького
державного педагогічного університету ім. Івана Франка

ДО ПИТАННЯ ЦІЛІСНОСТІ ВИКЛАДУ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОПИСІ

Правопис як кодекс законів (орфографічних, пунктуаційних, значною мірою орфоепічних) повинен ґрунтуватися на особливостях рідної мови, відображати її специфіку на всіх рівнях мовної системи, а також сприяти уніфікації неусталених мовних явищ, які б спирались на суспільну мовленнєву практику,

Нааявні українські правописні норми далекі від досконалих. І на це є декілька причин: по-перше, українська літературна мова формувалась і розвивалася в умовах бездержавності, по-друге, постійні заборони українського друкованого слова, та й не тільки друкованого, призвели до нерозвиненості функціональних стилів, що, безперечно, позначилося на літературній мові, і по-третє, асиміляторська мовна політика російського та польського урядів зумовила значні „вкрашення“ в українську мову. Деякі орфографічні й пунктуаційні правила запозичені з цих мов: наприклад, окремі пункти щодо написання літер /o/, /a/, уживання м'якого знака, правопис префікса с-та ін. доречніші для користувачів російсько-українського розмовника; невиправданим на українському мовному ґрунті є т.зв. правило „дев'ятки“, взяте з польських граматик, проблематичним є використання лише літери /г/ на місці /q/, /h/ у словах іншомовного походження. Українській мові чуже „гекання“, скоріше це властивість польської та інших слов'янських мов. Українська мова єдина з слов'янських, у якій наявний глотковий щільний звук г. Крім того, відсутність загальноприйнятих і кодифікованих норм на всій території України не сприяла формуванню наддіалектної загальнонаціональної форми існування мови.

Існують різні погляди на виклад матеріалу в правописі. Дехто вважає, що це має бути популярне видання [11, 9], інші настоюють на тому, що правопис має містити найзагальніші правила, які б не сприяли розхитуванню норми [9, 12]. Такі підходи, на нашу думку, не забезпечать ґрунтовності дослідження,

здійснюване великим колом науковців. Очевидно, правопис повинен бути науковим (академічним) виданням, у якому мають бути всебічно досліджені мовні явища. На основі наукового видання правопису слід розробити довідник як науково-популярне видання [1, 14] (така практика є відомою). Створення орфографічного та орфоепічного словника на базі довідника – необхідна умова впровадження правопису в мовну практику.

Певні застереження викликає структура правопису. У розділі „Правопис основи слова“ аналізується чергування /у / з / в /, / і / з / й /, а також /з/ – /із/ – /зі/, які не пов'язані переважно з основою слова. У правописі складних слів розглядаються займенники, сполучники, частки, які за своєю природою не бувають такими. Вірогідно, ці класи слів слід відмежовувати від композитних утворень. Фонетичні правила правопису слов'янських прізвищ описуються поряд з українськими прізвищами, тоді як написання неслов'янських прізвищ поміщено в „Правописі слів іншомовного походження“. Це доволі оригінальний погляд (слов'янські – не іншомовні, всі ж інші – іншомовні). Правда, авторам частково вдалося виправити цю помилку: так, параграф 109 має заголовок „Географічні назви слов'янських та інших країн“, хоча правильнішою була б назва – „Іншомовні географічні назви“.

У розділі „Правопис закінчень відмінюваних слів“ подані зміни приголосних у дієсловах, дієприкметниках і віддієслівних іменниках, точніше було б – чергування приголосних, але незрозуміло, чому тільки в цих морфологічних класах? Чергування приголосних відбувається також і в інших лексико-граматичних розрядах. Доречніше, мабуть, названі чергування подати в першому розділі „Правопис основи слова“ після чергування голосних. Тут же висвітлюються особливості правопису дієслівних утворень, які дієвідмінюються (а не відмінюються), тому цей розділ доцільніше було б назвати „Правопис закінчень відмінюваних та дієвідмінюваних слів“. У підзаголовку „Групи приголосних із голосними“ розглядається апостроф, м'який знак, дифтонги і т.д. Підзаголовок не відбиває сутності аналізованих мовних явищ і є недоречним. При висвітленні написання географічних назв правила вживання апострофа та м'якого знака тотожні з правилами, що регламентують правопис іншомовних слів (очевидно, це зайве повторення). Подібне зустрічається і при розгляді правопису складних і складених географічних назв, де переважна більшість правил повторюються (такі ж правила характерні для складних слів узагалі).

Найголовніші правила пунктуації побудовані на основі аналізу тих чи інших розділових знаків (коми, крапки, двокрапки, тире) у межах простого і складного речення, без диференціації на їх вживання в таких синтаксичних категоріях, як однорідні члени речення, відокремлені члени речення, уточнювальні члени речення, складносурядне речення, безсполучникове складне речення, складнопідрядне речення, складне багатокomпонентне речення, період тощо. Виділення в структурі правопису названих вище підпунктів, на нашу думку, сприяло б систематизації викладу і додало б чіткості аналізованому виданню.

Четверте видання „Українського правопису“ викликало в науковій літературі чимало дискусій, жваве обговорення окремих параграфів не припиняється й досі. Розглянемо окремі з них. О.Тараненко зазначає, що правопис повинен ґрунтуватися на основоположних принципах: адекватне відтворення особливостей живої мови – їх форми і змісту; стабільність; дотримання особливостей мови-джерела і рідної мови при відтворенні іншомовних слів [7,4]. При передачі іншомовних слів треба формулювати правила, які б відповідали національній специфіці української мови, проте автор, на жаль, не конкретизує ці правила [6,13]. Пропонується також внести окремі орфографічні правила, що набули поширення в мовній діаспорі [1, 15]. Заслугове на увагу концепція нової (остаточної) редакції українського правопису, у якій рекомендуються такі нововведення [2, 16-19]: вживати літеру *г* також у іншомовних словах новішого походження, у тому числі у власних назвах у тих випадках, коли в мові, з якої запозичене слово, наявна латинська літера */q/*, повернути м'який знак у кінець абетки; кличному відмінку надати звичне місце; звести правила вживання закінчення – а родового відмінка до семи; іменникам III відміни повернути закінчення родового відмінка – *и*; у словах англійського походження */h/* передавати українською літерою */г/*; літеру */th/* передавати в основному українською літерою */т/*; збільшити кількість загальних назв, у яких зберігається подвоєння приголосних літер; початкові */io/*, */ia/*, передавати як один, а не два склади; застосовувати правило „дев'ятки“ при передачі іншомовної літери */i/* у власних назвах; дифтонги */ay/* передавати через */ав/*, дифтонг */ei/*-через */ай/*; англійське початкове */w/* у власних назвах передавати через */в/*; при творенні прикметників від власних назв за допомогою суфікса *-ськ-* повинні відбуватися зміни, ідентичні українським словам у цій позиції та інші.

П.Чучка радить російські прізвища, імена, по батькові не передавати в українській мові українськими відповідниками: Петр І (Петро І) оскільки таких відповідників немає для інших мов, крім російської, наприклад, польське – Ян, англійське – Джон і т.д. залишається без змін в українській мові [8, 23]. Прізвища, імена, по батькові відображають національну специфіку мов, у чому росіянам відмовляється. Автор також вказує на невпорядкованість відмінювання іншомовних слів, навіть не відмінюються ті слова, які в мові-джерелі відмінюються.

Багато спостережень аналітичного характеру наявні у праці М.Вакулєнка [3, 8-15] щодо написання слів іншомовного походження. Учений аргументовано піддає сумніву передачу французького /u/, яке пом'якшує попередній приголосний у французькій мові. Тому в українській мові його слід передавати літерою /ю/ а не /у/, також доводить неправомірність нерозрізнення літер /q/ та /h/ при їх перекладі українською мовою. Будь-яке нововведення, уважає автор, має спиратися на аналітичний (а не тільки статичний) метод, у якому враховується походження слова (етимологія), особливості тенденції та розвитку української мови. Щодо термінів, то вони повинні створюватися на рідній мові, адже більшу частину інформації людина сприймає і переробляє підсвідомо, а те, що записано в генетичній пам'яті, дає їй змогу розкритися сповна. Саме тому „міжнародний“ іншомовний термін ніби зовсім непомітно, але істотно обмежує науковий пошук, який неможливий без інтуїції і карколомних ситуацій. Відкриття в науці, це передусім величезна робота підсвідомості [3, 14].

Висловлюється думка про недоцільність вживання апострофа перед губними, так як губні приголосні – це тверді приголосні фонемі (пом'якшені ж – алофони тих же твердих фонем). Незрозуміло, чому в слові пам'ять ставиться апостроф, а в слові Соловйов не треба апострофа [8, 457].

Ю.Шевельов визначає критерії, на основі яких слід доопрацювати правопис [9, 4]. Критерій „так ми говоримо“ потрібно звільнити від суб'єктивності і підпорядкувати аналізу тенденцій мовного розвитку протягом певного періоду. Критерій національної єдності в наш час утратив свою актуальність; орієнтація на російську мову має бути облишена. Спрощення фактів мови і правопису не слід проводити безоглядно. Учений зазначає, що завданням правопису є формулювання, як писати те, що є в мові, а не реформувати мову засобами правопису.

Питанню відтворення іншомовних слів (термінів, власних імен, географічних назв тощо) засобами української графіки присвячена стаття Б.Задорожного [4, 9-12]. Передаючи іншомовні слова засобами української мови, треба керуватися правилом: не чини наруги над чужою мовою, а тим більше над своєю. Проблеми графіки тісно пов'язані з фактами фонетичного та фонологічного порядку. Звичайно, українська фонетична система не здатна передавати всіх тонкощів фонемної структури іншомовних слів через те, що в кожній мові діє своя, специфічна для неї, фонологічна система, тому слід враховувати і традицію у написанні окремих слів. Що стосується вживання літери /г/ в українському правописі, то вчені в основному сходяться на тому, щоб її передавати на основі принципу субституції.

Проблемам написання слів іншомовного походження приділено увагу й у багатьох інших працях (12). Усі вони в основному репрезентують два підходи, за допомогою яких перекладаються слова іншомовного походження. Перший ґрунтується на принципі субституції (приспонування звуків оригіналу із звуками мови-запозичувача), другий – на принципі транслітерації – передача букв іншомовного слова за допомогою букв українського алфавіту. Мабуть, жоден із підходів не вирішить остаточно аналізовану проблему, тому, очевидно, при аналізі мовного явища слід враховувати і принцип субституції, і принцип транслітерації; там, де неможливо застосувати один принцип, у силу повинен вступати інший. Звичайно, не треба забувати й про традицію в написанні окремих слів.

Деякі параграфи (пункти правил) грішать неточністю, їм бракує системності, а почасти й науковості. Приміром, загальні правила правопису складних слів не виглядають такими, бо повторюються при конкретному розгляді окремих морфологічних класів слів. Доцільно, мабуть, сформулювати деякі з цих правил так: 1) Складні слова, утворені під підрядних словосполучень, пишуться разом; 2) Складні слова, які утворюються від сурядних словосполучень, пишуться а) разом, коли поєднуються за допомогою сполучного звука; б) через дефіс, коли безпосередньо приєднуються один до одного. Дивні метаморфози відбуваються із словом радіо. В одному і тому ж параграфі (25) воно розглядається як основа (п.3а), як складноскорочене слово (п.4а). У наступному ж – це уже незмінний іменник (§ 27 п. Ів). Подібна ситуація зі словом людино-день; то воно кваліфікується як таке, що пишеться через

дефіс, позначаючи складну одиницю виміру (§ 26 п.2. Ів), то – як виняток з правила про написання складних іменників, що утворені за допомогою сполучного звука від двох іменникових основ (§ 26 п.Ів). Незрозумілим є таке правило: якщо пояснювальний іменник і прикладка можуть мінятися місцями, причому атрибутивну роль виконує іменник у постпозиції, між ними завжди ставиться дефіс: дівчинка-грузинка і грузинка-дівчинка (§ 27 п.3). Атрибутивну функцію у постпозиції може виконувати лише слово грузинка – „грузинська дівчинка“ чи „дівчинка з Грузії“. Тоді як лексема дівчинка не може виконувати атрибутивної функції. Тому це правило, очевидно, слід зняти з правопису, а названий приклад писати за правилом параграфу 27 п.2: якщо узгоджуваний іменник, що має атрибутивне значення, виступає в ролі прикладки в постпозиції, він приєднується до пояснювального іменника дефісом – дівчинка-грузинка; якщо такий іменник виступає в препозиції до означуваного іменника, то він пишеться окремо „грузинка дівчинка. Кличний відмінок у правописі трактується як варіантний до називного: пане лейтенанте і пане лейтенант (§ 53 п.4 прим.І), підміна кличного відмінка називним є антинауковою, адже кличний відмінок має специфічні граматичні форми вираження. Кличному відмінкові властиві синтаксичні функції підмета, додатка, уточнювальних членів речення. Про це відомо українським мовознавцям дуже давно (і в минулому, та й тепер). Неврахування цих явищ призводить до абсурдності окремих розділових знаків, що ставляться перед чи після іменників, ужитих у кличному відмінкові. Наприклад, коли слово в кличному відмінкові виступає в ролі підмета, то воно відділяється комою від присудка.

Застереження викликає таке формулювання: „Разом пишуться... складні порядкові числівники й схожі з ними прикметники, останнім компонентом яких є – сотий, – тисячний, – мільйонний: шістдесятый, ...шістдесяти'ятимільйонний (§ 28 п.16). Де ж тут прикметники? Можливо, автори мали на увазі трактування деякими мовознавцями порядкових числівників як порядкових прикметників?

У статті „Знак наголосу“ не зовсім точними є окремі формулювання, приміром таке: знак наголосу ставиться на маловідомих словах (локалізмах і т.ін.). Маловідомих кому? Та й не ставиться в таких випадках знак наголосу. Далі говориться, що „слово може вживатися з двома наголосами, змінюючи при цьому своє значення“. Слід було б додати, що за допомогою

наголосу змінюється не тільки лексичне значення слова, а й граматичне. Можливо, у цій статті варто говорити не тільки про функції, але й про природу українського наголосу,

Автори правопису розрізняють подвоєння та подовження приголосних, не вказуючи, що подвоюється чи подовжується – звуки, букви? Букви, звичайно, подвоюються, звуки подовжуються. Тому на рівні графемному це подвоєння, на фонетичному ж – подовження. Отже, в українській мові відбувається подовження звуків, зумовлене: а) збігом приголосних на стику морфем, б) асимілятивним впливом.

Не відповідає фонетичній системі нашої мови правило (§ 21) щодо написання префікса с-перед /к/, /п/, /т/, /ф/, /х/. Чому тільки перед цими глухими приголосними, а не всіма глухими? Та й не оглушуються дзвінки приголосні перед глухими. В українській мові немає приєднання – префікса с-. Він злився із прийменником – префіксом з- ще в XVI столітті.

При розгляді прикметникових та дієприкметникових суфіксів чомусь відсутні останні. Незрозумілим є поєднання цих морфологічних класів, адже прикметники належать до іменних утворень, дієприкметник – до дієслівних. Дієслівні суфікси подані фрагментарно (відсутні майже всі суфікси, які є показником приналежності дієслова до того чи іншого класу)

У параграфі 118 п. 12 вводить у обіг поняття порівняльного звороту. Термін „порівняння“ літературознавчий, на мовному ґрунті – це іменниковий зворот, оскільки стержневим словом у цьому звороті є завжди іменник. Частиномовні звороти не є чимось новим у мовознавчій науці і повноправне місце серед них належить іменниковому звороту.

Після алфавіту доцільно, мабуть, подати українську латиницю (латинські відповідники літер української азбуки) з достатньо повним науковим коментарем. Це долучить українського мовлянина до світового алфавітного контексту, в якому ми перестанемо бути білою вороною.

Деякі мовознавчі терміни в українському правописі не завжди вдалі (підсилювальні прислівники, незмінювані присудкові слова, знак м'якшення, заперечні присудки та інші). Те саме стосується окремих висловлень: „складотворчі частки пишуться разом, окремо або через дефіс“. У правописі самих складотворчих часток немає проблем, тоді як в складі слів вони пишуться разом, окремо, через дефіс, але це вже не самостійні слова, а морфемі. Як

бачимо, дискусійних місць у правописі, а також окремих огріхів доволі багато. Це ще раз говорить про необхідність нової (надіємось – остаточної) редакції українського правопису, у якому знайдуть відображення науково виважені і обґрунтовані підходи. Український правопис 1928 року, до якого пропонують повернутися деякі мовознавці, не зніме проблеми. Як відомо, це видання було побудовано на основі компромісу: пунктуаційні правила розроблені за східною традицією, орфографічні правила – за галицькою традицією. У науці не повинно бути компромісів. Крім того, багато правописних норм не відбивали жодної з названих традицій [10,160]. Наш час, як ніколи в українській історії, сприятливий для плідної роботи у всіх галузях науки (мовознавчої зокрема), то ж не гаймо даремно його.

1. Баранник Д.Х. Про загальну концепцію структури нової редакції українського правопису // Мовознавство. – 1995. – №1.
2. Бурачок А.А. Про концепцію нової (остаточної) редакції українського правопису // Мовознавство. – 1995. – №1.
3. Вакуленко М. Правописні спотворення чужомовних термінів // М.Вакуленко. Російсько-український словник фізичної термінології. – К., 1996.
4. Задорожний Б.М. Ще раз про те, як нам писати іншомовні слова // Мовознавство. – 1995. – №2-3. – С. 9-12.
5. Коць-Григорчук Лідія. Післямова // Г.Голоскевич. Правописний словник. – Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто. – Львів, 1994.
6. Полюга Л.М. Думки з приводу нового українського правопису 1996р. // Мовознавство. – 1995. – №1.
7. Тараненко О.О. Лінгвістичний і соціальний комплекс проблем навколо сучасного українського правопису // Мовознавство. – 1995. – №1.
8. Чучка П.П. З приводу підготовки нової редакції українського правопису // Мовознавство. – 1995. – №1.
9. Шевельов Ю. Про критерії в питаннях українського офіційного правопису // Мовознавство. – 1995. – №2-3.
10. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХст. (1900-1941рр.). Стан і статус. – Б.М. 1987.
11. Ющук І.П. Правопис повинен бути стабільний, але... // Мовознавство. – 1995. – №1.
12. Назвємо деякі з них: Славутич Я. У яких словах писати? // Мовознавство. – 1996. – №1. Єрмоленко С. Зміни закономірні, поступові, але не революційні // Мовознавство. – 1995. – №1. Степан Демчук. Пора вже вдосконалити український правопис // Сучасність. – 1996. – №11. Пилип Наум'як. Децю про російщення українського правопису // Сучасність. – 1993. – №11.

Петро Мацьків. До питання цілісності викладу в українському правописі. Автор з'ясовує причини сучасного стану української правописної системи, розглядає дискусійні питання щодо написання іншомовних слів та ін. у працях сучасних українських мовознавців та вчених діаспори, аналізує окремі неточності деяких параграфів (пунктів) правопису і пропонує шляхи їх вирішення.

Петро Мацьків. К вопросу целостности изложения в украинском правописании. Автор излагает причины современного состояния украинской орфографической системы, рассматривает дискуссионные вопросы относительно написания иностранных слов в работах современных украинских лингвистов и ученых диаспоры, анализирует отдельные неточности некоторых параграфов (пунктов) правописания и предлагает пути их решения.

Petro Matskiv. To the question of the lay-out completeness in Ukrainian spelling. The author gives the reasons for the modern state of the Ukrainian orthographical system, considers some controversial points as to the spelling of the words of foreign origin in the works of modern Ukrainian linguists and the scholars from diaspora, analyses some inaccuracies of some orthographic points and suggests his ways of solving them.